

Terugblik op de Spinozadag, gehouden op 20 november 2022 in de Openbare Bibliotheek te Amsterdam

Het thema van de jaarlijkse Spinozadag van de Amsterdamse Spinozakring was dit keer Spinoza en vrijheid. Als sprekers traden op: Pooyan Tamimi Arab, Yoram Stein, Annelien de Dijn en Abram de Swaan alsmede twee jonge "denkers des vaderlands", Fabiënne Touset en Eline Fennis. De moderator van de dag was Karianne Marx.

De spinozadag werd voor dit jaar gehouden in de grote zaal van de Openbare Bibliotheek Amsterdam aan de Oosterdokkade. Een goede keus: goed bereikbaar en een goede zaal qua zitplaatsen en akoestiek. De zaal zat lekker vol. Ik telde een kleine 200 deelnemers.

Pooyan Tamimi Arab

Pooyan Tamimi Arab [1], zelf van Iraanse afkomst, kwam met een vlammeend protest tegen de beperking van meningsuiting in Iran.

Onder de leuze Vrouw, leven, vrijheid wordt deze dagen geprotesteerd tegen het onderdrukkende regime in Iran. Jonathan Israël merkte op dat het de eerste keer is dat een land om vrijheid roept aan de hand van vrouwenrechten.

Pooyan meldde ook aan dat er, juist in deze tijd, verschillende vertalingen van Spinoza's werk in Iran zijn verschenen. Kennelijk wordt Spinoza ook als inspirator gezien.

Hij noemde dat dictators als ze het over vrijheid hebben, de eigen vrijheid bedoelen om hun zin door te drijven. Maar echte vrijheid kan niet zonder bekommernis om anderen.

Yoram Stein

“Vrijheid is het hoogste doel” dit is een sleutelbegrip voor Spinoza. Maar bij Spinoza krijgen begrippen soms een andere inhoud. God is identiek met de natuur. En vrijheid is identiek met macht en met liefde tot God.

Isaiah Berlin maakte onderscheid tussen positieve en negatieve vrijheid.

In Two Concepts of Liberty (1958) maakt Isaiah Berlin het onderscheid tussen positieve en negatieve vrijheid. Positief en negatief moeten worden begrepen in de zin van het aan- of afwezig zijn van iets en het gaat hier dus niet om een normatief oordeel. Onder negatieve vrijheid verstaat Berlin het vrij zijn van externe invloeden. Men is vrij van onderdrukking of is geen slaaf van anderen. Deze vrijheid is volgens Berlin het centrale gegeven binnen het liberalisme: vrijheid gaat niet om mijn wens om door een deur te lopen, maar om de vraag of die deur open is. Daartegenover staat het concept positieve vrijheid dat refereert aan de vrijheid om bepaalde dingen te doen in de zin van "autonomie", men stelt de wet voor zichzelf [2].

Autocratische regimes hangen met name positieve vrijheid aan. Isaiah Berlin vond dat Spinoza een positieve vrijheidsopvatting had. Het gaat om meester van jezelf worden. Vrij van verlies, angst en haat. Spinoza is daardoor een gevaar voor de samenleving volgens Berlin.

Maar klopt dat wel? Spinoza staat niet één ideologie voor maar juist democratie met vrijheid van denken. Berlin had met meer aandacht het TTP (Theologisch Politiek Traktaat) moeten lezen. De staat heerst niet over het vrije denken van de mens.

Thomas Cook [3] belicht dat Spinoza in de Ethica neigt naar de negatieve vrijheid (vrijheid van elke belemmering van het denken) en in de TTP naar positieve vrijheid: je moet in vrijheid kunnen leven met een staat die je beschermt en daartoe moet je je aan wetten en regels houden.

De twee opvattingen zijn bij Spinoza twee polen waar de mens zich tussen beweegt.

We hebben dingen van buiten nodig om te blijven bestaan. Individu en collectief houden elkaar in stand. De individuele vrijheid moet de collectieve vrijheid dan ook niet in de weg staan. Het zou mooi zijn als mensen zichzelf kunnen beheersen, er is dan minder dwang nodig van de overheid. Maar mensen worden nu eenmaal meer gedreven door emoties dan door de rede. Daardoor moet de samenleving hen wel leiden en de democratie probeert het midden te vinden tussen dwang en eigen invloed.

In de TTP stelt Spinoza: mensen zijn bijgelovig vanwege angst en worden daardoor geleid. Daarom is Spinoza geen voorstander van onbegrensde vrijheid. Mensen zijn nu eenmaal niet zo redelijk want we staan teveel onder invloed van de verbeelding. Predikanten leiden daar ook aan en moeten daarom ook onder gezag van de staat staan.

Als we de wereld niet begrijpen worden we passief en verdrietig. We worden gelukkig van ware (adequate) kennis. Er zijn volgens Spinoza twee manieren om tot adequate kennis te komen:

- de rede en
- de macht van God (dan bezien we het in het licht van de eeuwigheid). Deel 5 van de Ethica beschrijft de liefde tot God, die ook liefde van God is. De liefde van God is de bestendige, actieve, handelende, gevende liefde en dat is identiek met vrijheid. Dit ligt buiten de wetten en de politiek.

De hoogste vorm van kennis (en daarmee vrijheid) is dus intellectuele liefde tot God. Maar dat is moeilijk.

In de TTP legt Spinoza uit dat het geloof, bevrijd van bijgeloof, kan helpen om goed te leven. Maar we hebben ook een samenleving nodig.

Het liberale vrijheidsbegrip zegt: je bent vrij om te doen (en dat kan ten koste van anderen gaan). Spinoza zegt: de ander maakt je vrijheid juist mogelijk. Politiek en persoonlijke vrijheid hangen samen. Politiek kan je de veiligheid geven en je bevrijden van angst. Daarvoor zijn, naast opvoeding tot zelfstandigheid, ook wetten, regels en soms straf noodzakelijk.

Yoram Stein is ook leraar en maakt een vergelijking met het onderwijs. Wat voor een klas geldt, geldt ook voor de staat: doel is het kweken van zelfdenkende individuen.

Annelien de Dijn

Annelien de Dijn zag toen ze in Amerika verbleef dat Amerikanen het in meerderheid vanzelfsprekend vinden dat ze geen ziekteverzekering hebben. Obamacare wordt door velen als een inbreuk op de persoonlijke vrijheid gezien, zij wensen vrijheid t.o.v. de overheid. Amerikanen voelen dat in het algemeen anders dan wij in Europa. Voor hen is "vrijheid" inperking van de macht van de staat. Maar bij Corona bleek dat dat vrijheidsbegrip ook in Europa leeft. Collectieve maatregelen door de overheid werden door sommigen als inbreuk op de vrijheid gezien.

Dit thema was input voor Annelien voor haar boek "Vrijheid" [4].

Eeuwenlang betekende vrijheid het hebben van een gezamenlijke democratische staat die namens het volk maatregelen nam. Van Athene, Rome, Machiavelli, Spinoza (in het Politiek Traktaat) tot de Franse Revolutie.

Vrijheid in de zin van "vrij van wetten en regels door de overheid" is iets van de laatste twee eeuwen. De meeste landen hadden tot in de 18^e eeuw vorsten met absolute macht. Dat leidde tot protesten, tot een democratisch vrijheidsideaal.

Inperking van de macht van de staat en de wens tot vrijheid ten opzichte van de staat komt in beeld na de contrarevolutie. Het is een reactie op het democratische

vrijheidsideaal. Deze nieuwe kijk op vrijheid was een gevolg van een lange politieke strijd na de Atlantische revoluties aan het eind van de 18^e eeuw. In het bijzonder zou de ontaarding van de Franse revolutie in politiek geweld ervoor zorgen dat veel burgers aan beide zijden van de Atlantische Oceaan in verzet kwamen tegen pogingen om een politiek vanuit het volk in te voeren.

**De prent "contrast" van Thomas Rowlandson (1792)
"British Liberty. French Liberty. Which is the best?".**

In 1958 definieert Isaiah Berlin in zijn inaugurele rede "Two concepts of Liberty" de verschillende vormen van vrijheid in meer algemene zin: negatieve vrijheid en postieve vrijheid.

In ons land is heden ten dage ook waar te nemen dat de positieve vrijheid wordt omarmd. In de rechts populistische partijen zoals de PVV is de leus "onze vrijheid terug" (dan wel onze soevereiniteit) een sleutelbegrip geworden.

Annelien betreurt deze transitie. Democratische vrijheid is uiteindelijk robuuster. De positieve vrijheid staat aan de wortel van de ontkenning van het belang van collectieve waarden zoals het klimaat.

Spinoza heeft een complexere vorm van vrijheid, die zich, zoals Yoram Stein uitlegde, verstandig beweegt tussen positieve vrijheid en negatieve vrijheid. En in politiek opzicht heerst de democratie.

Abram de Swaan

Abram de Swaan erkende dat hij voordat hij deze toespraak voorbereidde, nooit iets had gelezen van Spinoza. Hij had politieke filosofie gestudeerd. Spinoza kwam daar nauwelijks in voor.

Is dat verwonderlijk? Sigmund Freud en Norbert Elias waren beide anti-filosofie. Het was in de tijd dat psychologie en sociologie zich ontworstelden van de filosofie, waarvan die vakgebieden voor die tijd deel uitmaakten.

Op dit moment kan je vragen: waar staat de filosofie? Er zijn veel filosofen "die van het vak los zijn" en zich vooral via media uiten over allerlei zaken. Dat is verklaarbaar. Er zijn meer filosofen dan leerstoelen.

Tijd om de plek van de filosofie te verkennen. Er is een sociologie van de filosofie geschreven door Randall Collins [5]. Het boek is niet altijd positief over filosofen. De filosofie is vaak een aandacht-ruimte van collega filosofen die met elkaar twistdebatten voeren. Maar in dit boek komt Spinoza uitgebreid op in positieve zin voor. Hij wordt beschouwd als een centraal knooppunt in het denken.

Spinoza houdt van redelijk denkende mensen maar die komen weinig voor. De huidige samenleving is niet te karakteriseren als "geleid door de rede" maar veeleer met "ieders mening op elk moment". Zo wordt je overal, van winkel tot museum, gevraagd "wat vond u er van?" Is dit om mensen het gevoel te geven dat ze wat te zeggen hebben? Dat is misleiding. Mensen gaan denken dat ze overal verstand van hebben. Experts verliezen hun vertrouwen en gezag.

Toen premier Kok aan de onderzoeker Baud (hoogleraar Latijns Amerikaanse studies) had gevraagd een studie uit te voeren over de rol van de vader van Maxima tijdens het regime van dictator Videla, deed Prins Willem Alexander zijn uitspraak dat er ook andere "meningen" zijn (hij doelde op een Argentijnse brief die later door Videla geschreven bleek te zijn). Waarop Maxima later zei: "dat was een beetje dom".

Bij een goede samenleving hoort ook erkenning van gezag van deskundigen. Democratie wil niet zeggen dat ieder altijd alles voor het zeggen kan hebben. Yoram Stein ondersteunde deze uitspraak in het forumdebat met de opmerking "er bestaat ook niet zoiets als democratisch een vliegtuig besturen".

Naast de "geleerde" sprekers kwamen ook twee jonge mensen aan het woord. Geïntroduceerd als "jonge denkers des vaderlands". Een mooi initiatief.

Jonge denkers des vaderlands Fabienne Tousef (l) en Eline Fennis (r)

Eline Fennis redeneerde aan de hand van een gedachtenexperiment: "Stel dat we de gemeenschap helemaal opnieuw zouden vormgeven op een onbewoonde planeet. Hoe zou vrijheid er dan uitzien?". Haar antwoord was dat we niet in ons eentje kunnen leven, we zouden er andere mensen bij willen hebben en dat leidt in no time tot de noodzaak van regels voor de samenleving. Eigenlijk zou vrijheid er dan niet essentieel anders gaan uitzien dan in de huidige samenleving. Fabiënne Touset gaf een bespiegeling over vrijheid en verantwoordelijkheid naar aanleiding van de ervaringen tijdens de coronacrisis en de maatregelen vanuit de mens zelf en vanuit de overheid.

Het was een boeiende en waardevolle dag waarbij een genuanceerd beeld werd gegeven van de houding van Spinoza ten opzichte van individuele vrijheid en begrenzings van de vrijheid door de overheid. Dat gaf meer diepgang dan de vaak op zichzelf geciteerde uitspraak "het doel van de staat is vrijheid".

Tussendoor trad de Euphoriaband op met muziek uit Syrië

Tekst en foto's: Jan Mendrik-20221129

[1] twitter: <https://twitter.com/ptamimiarab>

[2] Wikipedia: https://www.wikiwand.com/nl/Isaiah_Berlin

[3] J. Thomas Cook - Libertas philosophandi and Freedom of Mind in Spinoza's Tractatus Theologico-Politicus (2012). O.a. te vinden op Academia.edu.

[4] Annelien de Dijn – Vrijheid – 2021 – EAN 9789021340098

[5] The Sociology of Philosophies: A Global Theory of Intellectual Change. – Randall Collins – uitgegeven in 2000 - EAN 9780674001879